

Kosztjó Gyula

A „MAGYAR VILÁG” UTOLSÓ NAPJAI KÁRPÁTALJÁN (1944. OKTÓBER)*

Miután a 4. Ukrán Front előretört a Tatár-hágón, az Északkeleti-Kárpátokban védekező 1. magyar hadsereg egy része megkezdte visszavonulását az Árpád-vonalba 1944. szeptember végén. A szovjet katonai alakulatok ezt követően harminc nap alatt foglalták el Kárpátalját,¹ amelyet ekkor hivatalosan Északkeleti Hadműveleti Területnek neveztek.² A tanulmányban e harminc nap főbb eseményeit mutatom be olyan alapkérdéseken keresztül, amelyek vizsgálatát a ropant töredezetten fennmaradt, eddig érintetlen levéltári források lehetővé teszik. (Természetesen az elemzés mélységét is meghatározzák a rendelkezésre álló dokumentumok.) Így képet adok a hadműveleti terület közellátásának működéséről, minőségéről, a szovjet diverzánsok tevékenységéről, a fokozódó légitámadásokról, azok lélektani hatásáról, a hadműveleti kiürítésről, illetve a szovjet katonai megszállás kiterjesztésének árnyékában a magyar közigazgatás megszűnéséről. Az ehhez felhasznált levéltári források segítségével lényegében az egyre mélyebb válságba került magyar közigazgatás 1944. októberi lokális válságkezelésével kapcsolatos ismereteinket árnyalom.

Akadozó közellátás, erélyes beszolgáltatás

Miközben szeptember utolsó napjaiban az 1. magyar hadsereg egy része visszavonult a legnyugatibb védővonalra, az Árpád-vonalra, addig a közvetlen háttér-szágban, Kárpátalja hadműveleti közigazgatásának számos problémára kellett

* Köszönetet mondok az MTA Domus Hungarica ösztöndíjprogramnak a téma kutatásához nyújtott támogatásáért.

¹ A történések között megoszlanak a vélemények az Északkeleti Hadműveleti Terület „végleges” szovjet megszállásának dátumáról. Egyesek szerint ez az időpont 1944. október 27-e volt, Ungvár város megszállása, mások szerint Csap elfoglalása, vagyis 1944. november 23-a a fordulópont. Én az előbbi veszem alapul.

² Kárpátalja 1944. április 1-jével vált hadműveleti területté, azonban az erre vonatkozó szabályozás utólagosan született meg. Az 1944. április 5-én kelt 1.500/1944. M. E. sz. rendelet az ország bármely részén bevezethető, hadműveleti területre vonatkozó különleges közigazgatás szabályait tartalmazta. E rendelet szerint az ország valamely része csak országgyűlési rendelettel nyilvánítható hadműveleti területté. Ennek alapján született meg 1944. április 12-én az 1.440/1944. M. E. sz. rendelet, melynek első pontja szerint hadműveleti terület az Ungi, a Beregi és a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségek, továbbá Ung, Bereg, Ugozca és Máramaros vármegyék, visszamenő hatállyal 1944. április 1-jétől. *Kosztjó Gyula*: „... ne feledjék el, hogy saját terület és saját állampolgáraink lakják”. Az Északkeleti Hadműveleti Terület 1944-ben. In: *Multietnikus világok Közép-Európában, 1867–1944*. Szerk. Hajdú Anikó. Nyitra 2016. 166.

megoldást találnia. A közellátás ugyanis a szállítási nehézségek miatt komoly gondokkal küzdött,³ ráadásul sok esetben a menekülteket vagy éppen a front-ra tartó, beszállásolt katonákat is a rendelkezésre álló készletekből kellett ellátni.⁴ Vincze András hadművelleti kormánybiztos ugyan igyekezett elkendőzni a valóságot és megnyugtatni a lakosságot, kijelentve, hogy a cukor kivételével nincs hiány alapvető élelmiszerekből,⁵ valójában ezt ő sem gondolta komolyan. 1944. szeptember közepén ugyanis – a tájékoztatójával csaknem egyidőben – jelezte aggályait a Magyar Királyi Belügyminisztériumnak, rögzítve, hogy „a közellátásban vagonhiány miatt fennakadás van”.⁶

A közigazgatás ekkorra már egyre nehezebben tudta eljuttatni a szükséges élelmiszerkészleteket az általa fenntartott intézményekbe (például diákotthonokba, árvaházakba), a szállítások pedig teljesen meg is szűntek október elejétől. Az intézmények ezért arra kényszerültek, hogy piacokon, saját maguk költségén szerezzék be az élelmiszert a gyerekek számára.⁷ Üdítő kivétel volt Munkács, ahol bár szintén komoly problémák voltak a szállítással – főleg a katonai tumultus miatt –, húshiányban nem szenvedett a város. Ez a városi közellátási bizottság előrelátásának volt köszönhető. Még 1944 szeptemberében meghatározták ugyanis a sertésvágási keretet (250 darab sertés), és a vágások október első napjaiban meg is indultak. A városban a cukorellátás bénult le teljesen, mivel a cukrot Szerencsről szállították volna vasúton, de októberben már ehhez nem álltak rendelkezésre vagonok.⁸

Októberre az egész hadművelleti területen érezhetővé vált a liszthiány. Ebben nemcsak a gabonaszállításban jelentkező fennakadások játszottak szerepet, hanem a helyi malmok alacsony őrlési teherbírása is. Mivel a közigazgatásnak csak ez utóbbira lehetett hatása, Vincze András elrendelte az összes malom folyamatos működtetését, az ünnepnapokat is beleértve.⁹ A malmok őrlési kapacitását azon-

³ Olyan hatalmas terhet jelentett a katonai igénybevétel a közúti és vasúti szállításnak, hogy a helyi közigazgatás már hivatalos levelezéseit sem tudta megoldani közúti futárszolgálattal. Így a budapesti szaktárcákkal folytatott zavartalan levelezés érdekében 1944. szeptember végétől repülőgépes futárszolgálatot hoztak létre. A Budapest és Ungvár között ingázó repülőek minden hétfőn, kedden és csütörtökön reggel kilenc órakor hozták meg Ungvárra a minisztériumok leveleit. Még aznap este kilenc órakor indultak vissza a fővárosba a válaszlevelekkel. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részleg (a továbbiakban: KTÁL), Fond 1553 Munkács megyei város polgármesterének iratai (a továbbiakban: Fond 1553), op. 1. od. zb. 910., 10.

⁴ A közellátással kapcsolatban roppant kevés forrás maradt ránk. Ezek mindössze egy mozaikszerű kép megalkotására adnak lehetőséget.

⁵ Kárpáti Híradó, 1944. szeptember 27. 1.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) K 150 általános iratok (a továbbiakban: K 150), 3584. csomó, IV. kútfő, 7. tétel, 1944. 189.

⁷ KTÁL Fond 67. op. 1. od. zb. 1089., 1–4.

⁸ Az Őslakó, 1944. október 1. 1.

⁹ KTÁL Fond 47 Ung vármegye főispánjának iratai (a továbbiakban: Fond 47). op. 1. od. zb. 404., 11.

ban az ellenséges légítámadások is veszélyeztették. A csapi elektromos malom például egy 1944. szeptember 30-án kapott találat miatt csaknem egy hétig üzemképtelen volt, ami miatt a tulajdonos saját vállalkozása és az előre leszerződött bérőrlés is szünetelt, fennakadást okozva ezzel a térségi lisztellátásban.¹⁰

Kevés információval rendelkezünk arról, hogy mekkora fejadagokat tudott a magyar közigazgatás biztosítani az ellátatlan lakosságnak 1944 októberében. Az azonban kiderül a forrásokból, hogy léteztek területi különbségek a fejadagok mennyiségét illetően. Munkácson például sikerült a törvényben előírt havi 40 dkg fejadagot biztosítani zsírból és 25 dkg-ot húsból.¹¹ Eközben azonban a legkeletibb járásokban, a fronttól karnyújtásnyira fekvő máramarosi községekben még ennél is nagyobb takarékoskodás jellemezte a mindennapokat, húst és zsírt például egyáltalán nem is osztottak. A vármegye főispánja szeptember utolsó napjaiban jelezte, hogy bár a készletek elegendőek lennének a polgári lakosság ellátására, a szállítási nehézségek miatt ezekkel takarékoskodni kell, mivel pótlásukra – a gépkocsihiány miatt – aligha lesz esély.¹²

Az élelmiszerkészletekkel valóban gondosan kellett bánni, hisz több tényező is „apasztotta” a rendelkezésre álló mennyiséget, mindenekelőtt a nyugati irányba tartó menekültáradat. A menekültek egy része Galíciából érkezett: „A város romokban, fojtó füst terjeng, az úton az oroszok elől menekülő civil lakosság szekerének végtelen sora. Minden kocsin asszonyok, gyerekek megmentett szegényes holmijaikkal és ez tart napokig” – jegyezte fel Horváth Gyula, a Kárpátalja és Galícia határán fekvő Lavocsne községben, 1944. szeptember végén.¹³ A menekültek másik csoportját az Árpád-vonal mentén fekvő településekről származó lakosság alkotta. „Az utak nemcsak a magyar csapatokkal vannak tele, hanem a menekülő lakosság járművei szinte eltorlaszolják az utakat. A németek kiürrítik a németek által lakott községeket, de menekül a magyar lakosság egy része is” – írta Horváth október közepén a Huszt–Nagyszőlős útszakaszról.¹⁴ A menekültek élelmiszer-ellátását rendelet írta elő. Eszerint a törvényhatóságoknak népkonyhákat kellett felállítaniuk a vasútállomásokon. Ez meg is történt az Északkeleti Hadműveleti Terület több városában is, így naponta 600–1000 főt láttak el meleg étellel.¹⁵ A központi utasítás szerint a menekültek hús- és zsiradékellátását közada-

¹⁰ KTÁL Fond 47. op. 2. od. zb. 204., 65.

¹¹ Az Óslakó, 1944. október 1. 1.

¹² Máramaros, 1944. szeptember 23. 3.

¹³ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), VII. Tanulmánygyűjtemények (a továbbiakban: VII. Tgy). Horváth Gyula: A Magyar Királyi 24. Honvéd Gyaloghadosztály története 1944. március – 1945. június. 19.

¹⁴ Uo. 33.

¹⁵ Kárpáti Híradó, 1944. szeptember 28. 4.

kozásból, illetve a meglévő, tehát a helyi közellátásra szánt élelmiszerkészletekből kellett biztosítani.¹⁶

De nemcsak az élelmiszerkészletek megcsappanása aggasztotta a lakosságot, hanem az is, hogy október elejétől a tűzifa beszerzése körül is zavarok álltak be. Ekkor már nemcsak a civil lakosság, de az állami alkalmazottak sem tudtak tűzifához jutni.¹⁷ Ezt is a korlátozott szállítási lehetőségek okozták, mivel a kiürítés során a teherautók hiánya miatt nem sikerült elszállítani a hegyvidéki fűrésztelepek faraktárait, amelyek tele voltak faanyaggal, tűzifával.¹⁸ A rendelkezésre álló szűkös készletek szétosztását ezért a közigazgatás úgynevezett vásárlási igazolványhoz kötötte.¹⁹

Nemcsak a civil lakosság élelmiszer- és tűzifaellátásával voltak azonban gondok, hanem a magyar közigazgatás gördülékeny kiürítésével is. Ebben a helyzetben bosszantó érzés lehetett a helyieknek azt látni, hogy a német „szövetséges” humuszt szállító vasúti szerelvényei elsőbbséget élveztek és minden gond nélkül robogtak át az Északkeleti Hadművelési Terület városain.²⁰

Október elején a beszolgáltatás is szigorodott, miután annak felügyeletét átvette a katonai közigazgatás. Sövényházy-Herdiczky Jenő vezérőrnagy,²¹ a Kárpáti KG parancsnoka újabb vágóállat-beszolgáltatást rendelt el, amit az eddigiektől eltérően már a sertésekre is kiterjesztett. Erre azért volt szükség, mert a gazdák nem teljesítették az 1944. szeptember 11. – október 17. közötti időszakra előírt szarvasmarha-beszolgáltatást, és 1165 db szarvasmarhával kevesebbet hajtottak el az átvétel helyszíneire.²² A kedvezőtlen tapasztalatok miatt Sövényházy-Herdiczky egyre gyakrabban panaszkodott Vincze András hadművelési kormánybiztosnak. Végül 1944. október 5-én ellentmondást nem tűrően kijelentette, hogy a továbbiakban semmiféle mulasztást és késést nem fogad el a

¹⁶ KTÁL Fond 45 Ung vármegye alispánjának iratai (a továbbiakban: Fond 45), op. 3. od. zb. 1848., 53–54.

¹⁷ KTÁL Fond 45. op. 3. od. zb. 2001., 9.

¹⁸ MNL OL K 542 A Máramaroszigeti Erdőigazgatóság iratai (a továbbiakban: K 542), 1944. 1. csomó 4. 14. főn/1944. Katapán Ottó, rahói erdőigazgató levele az erdőigazgatóság helyzetéről, 1944. szept. 27.

¹⁹ KTÁL Fond 67 Beregszász megyei város polgármesterének iratai (a továbbiakban: Fond 67), op. 3. od. zb. 655., 1.

²⁰ HL I. 94 Központi Szállításvezetőség iratai (a továbbiakban: I. 94.), 3. doboz, KSZV napi jelentései. 1944. okt. 7. 3853.

²¹ 1944. júniustól volt az Északkeleti Hadművelési Terület katonai közigazgatásának a vezetője, vagyis a Kárpáti Közigazgatási és Gazdasági Parancsnok. Álgva-Papp Zoltán vezérőrnagyot váltotta ebben a tisztségben. Sövényházy-Herdiczkyt 1944. október 18-án felmentették ebből a pozícióból és a frontra vezényelték, ahol a 13. gyaloghadosztály parancsnoka lett. HL VII. Tgy.2834. Fabinyi József: A m. kir. 13. honvéd gyaloghadosztály története 1943–1944. 42.

²² KTÁL Fond 45. op. 3. od. zb. 1848., 82–86.

vágóállatok felhajtása és átvétele során. A mulasztást elkövetőkkel szemben pedig szigorú megtorlást helyezett kilátásba.²³

Szovjet partizánok aktivitása a hadműveleti területen

Október első napjaiban átszivárgó harcmórával a Vörös Hadsereg több helyen is megzavarta az Árpád-vonalban (erdős, hegyes terepen) védekezőket. Az sem kedvezett a magyar védelemnek, hogy az 1. magyar hadsereg kötelékéből csapatokat vontak ki, mindenekelőtt a 10. könnyű hadosztályhoz tartozókat.²⁴

Ezzel egyidőben a frontvonal mögött is megélénkültek, sőt már teljes határfokkal működtek a korábban ejtőernyővel ledobott, bujkáló szovjet partizánok, diverzások is.²⁵ Tyimofej Sztrokács altábornagynak, a Partizánmozgalom Ukrán Törzs (PUT) parancsnokának a 4. Ukrán Front katonai tanácsához írt jelentései szerint 1944. október 1–15. között a PUT az Északkeleti Hadműveleti Területen két fő

²³ Uo. 178.

²⁴ Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). I–III. Szerk. Dálnoki Veress Lajos. München 1972–1974. II. 237–240.

²⁵ 1944. május 5-ről 6-ra virradó éjjel ereszkedett le a Szuvorov-partizánosztag, G. Vologyin parancsnoksága alatt, Bárdháza mellett. Az Északkeleti Hadműveleti Terület közigazgatása német segítséggel június elejére fokozatosan levadászta ezt a partizánegységet. HL Personalia. 232. doboz Andreánszky (lipótszentandrási) Jenő alezredes hagyatéka. 59–84. 1944. május 10-ről 11-re virradó éjjel Beregforrás községben újabb partizán csoport (Vatutyin-csoport, I. Melnyikov vezetésével) ereszkedett le ejtőernyővel. Álgya-Pap Zoltán vezérőrnagy, az Északkeleti Hadműveleti Terület katonai vezetője megsemmisítette ezt a csoportot is. Néhány partizán azonban elrejtőzött és később csatlakozott az újabb, ejtőernyővel érkező csoportokhoz. Ez a két partizánosztag hírszerzési feladatokkal érkezett Kárpátaljára. Bevetésüket az 1. Ukrán Front törzskara sürgette, amelynek szüksége volt naprakész információkra a Kárpátokban védekező ellenségről. *Omeljan Dovhanics*: Harcba szálltak a népi bosszúállók. In: Ukrajna Emlékkönyve, Kárpátontúli terület. I. Szerk. biz. eln. Vaszil M. Kerecsanin. Ungvár 1997. 46. 1944. július 9-ről 10-re (más források szerint 19-ről 20-ra) virradó éjjel ért földet a Rónahavasok környékén Alekszandr Tkankó, aki a Kárpátalján tevékenykedő partizánok főparancsnoka lett. Tkankó és 19 fős egysége földetéréskor komoly tűzharcba keveredett a magyar karhatalommal. Rövidesen azonban sikerült leráznuk üldözőiket, egyesültek a Blindjuk- és Szopilkov-osztagokkal (előbbi 1944. június 25-én, utóbbi 1944. június 27-én ért földet). A Tkankó-osztag feladatai a következők voltak: hírszerzés a magyar honvédség mozgásairól, diverziók végrehajtása, a lakosság szervezése a kommunista pártba. A legfontosabb célja azonban az volt, hogy olyan stabil bázist építsen ki, amely további partizánok fogadására is alkalmas. Tkankónak sikerült beszerveznie több személyt is a magyar közigazgatásból (például több, Perecsényi és Nagybereznai járáshoz tartozó község polgármesterét). Október végén osztaga már több mint 800 főt számlált. *Kosztjó Gyula*: Kárpátalja mint Északkeleti Hadműveleti Terület története (1944). Bp. 2020. 74–75. 1944. augusztus 8-án ereszkedett le az Uszta Gyula által vezetett (Rákóczi-partizánosztag) partizánegység. Mivel földetéréskor fegyvereik megsemmisültek, egy hónapig semmiféle érdemleges tevékenységet nem tudtak kifejteni. Diverzások működésüket 1944 októberében kezdték meg, miután utánpótlást kaptak, és a Vörös Hadsereg is aktív harctevékenységbe kezdett. *Kosztjó Gyula*: Az Uszta-Priscsepa partizánosztagok tevékenysége Kárpátalján (1944. augusztus 8. – október 26.). In: A Kárpát-medencéből elhurcolt magyar és német rabok nyomában Orosz földön és a Kaukázus országaiban. Szerk. Dupka György – Zubánics László. Bp.–Ungvár 2017. 127–151.; *Üő*: Kárpátalja mint Északkeleti i. m. 76–77.

irányban, Ungvár és Munkács vonzásokörzetében fejtett ki akciókat.²⁶ Tűzharc robbant ki például a csendőrök és a partizánok között 1944. szeptember 29-én Oláhcsertész község határában, 1944. szeptember 30-án pedig egy határvadász őrsöt támadtak meg és fosztottak ki a partizánok. Egy honvéd meghalt, négyet magukkal hurcoltak. Nagymogyorós községben több tucat partizán jelent meg, akik kifosztották a görögkatolikus lelkészt, és a Hangya üzletet. Ugyanez a diverzáns csapat elment Szerencsfalvára is, ahol több helyi lakost is kifosztott. Feltehetőleg ők lötték főbe Kismogyorós községben is az erdőőrt. A beregszentmiklósi állomástól 1 km-re a vasúti síneket aláaknázták, ami a Szolyváról induló 415. sz. vonat alatt felrobbant.²⁷ 1944. október 2-án, Perecsenytól délnyugatra vasúti szerelvényeket siklaltak ki, és egy mozdonyt meg is semmisítettek. 1944. október 5-én Ungvár és Perecseny között tankot és tűzérési felszerelést szállító vasúti szerelvények hátra mozgását akasztották meg rövid időre, október 6-án pedig felderítettek és jelentettek egy nagy lőszerraktárt Cigányóc községtől 3 km-re. 1944. október 9-én megakadályozták a perecsenyi vegyigyár leszerelését, október 5-én Szolyva környékén megöltek három ellenséges katonát. Október 3-án felderítettek egy 27 tartályból álló üzemanyag raktárt, október 7-én pedig jelentéseket küldtek a Munkács környéki ellenséges csapatmozgásokról. Október 10–15. között továbbfolytatták felforgató tevékenységüket, elsősorban az Ungvár–Perecseny és a Munkács–Szolyva közötti útvonalakon. Mindezekon kívül aknatelepítéssel és rajtaütésekkel zavarták folyamatosan a magyar csapatmozgásokat.²⁸ 1944 október végén az is előfordult, hogy a magyar egységek szovjet partizánoknak adták meg magukat.²⁹

A gerillák aktivizálódását érzékelték a Kárpátokban védekező magyar katonai vezetés is: „Szeptember végéig partizánok okozta veszteségek csak szörványosak voltak. Októberben azonban már a hadsereg fő közlekedési útvonalát a Huszt–Munkács–Ungvár utvonalat kezdték veszélyeztetni” – írta visszaemlékezésében Kéri Kálmán vezérkari ezredes, az 1. magyar hadsereg vezérkari főnöke.³⁰ A magyar közigazgatás a diverzánsok ellen erélyes karhatalmi fellépéssel és ellenpropagandával védekezett, hogy elejét vegye egy esetleges lakossági pániknak. Ezt a célt szolgálta Vincze András hadművelleti kormánybiztos október közepén tartott

²⁶ Tevékenységüket illetően csak néhány, konkrét példát említünk, működésük sokrétűségének érzékeltetése céljából. Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL), 501. f. a Szovjetunió és az utódállamok levéltárából származó iratok (a továbbiakban: 501. f.), 27. csomó. 3. őrzési egység. 7–36.

²⁷ HL Personália. 232. doboz. Andreanszky Jenő alezredes hagyatéka. 226. A Magyar Királyi Csendőrség központi nyomozó-parancsnokságának bizalmas eseményösszesítése. 1944. augusztus 9.

²⁸ PIL 501. f. 27. csomó 3. őrzési egység. 7–36.

²⁹ Szovjet partizánok fogadták például Szász Ferenc vezérőrnagynak, a szegedi 9. gyalogezred parancsnokának a megadását, 1944. október végén, az Ungvár melletti erdőben. HL VII. Tgy.2937. Szász Ferenc: Visszaemlékezés 1943–1946. 16.

³⁰ HL VII. Tgy.2894. Kéri Kálmán: 1944. október 15-e és az 1. magyar hadsereg. 29.

tájékoztató értekezlete is, amelyen igyekezett a partizántevékenység jelentőségét bagatelizálni. Közölte, hogy „kizárólag szórványos jelenségről van szó, minden komolyabb jelentőség nélkül”.³¹ Ugyanakkor azonban hatalmas falragaszok szólították fel a lakosságot a partizánok azonnali elfogására és jelentésére.³²

A magyar intézkedések többségükben hatástalanok maradtak, mert a szláv lakosság október elejétől a rossz közellátás, a magas infláció³³ és a kereseti lehetőségek hiánya³⁴ miatt egyre nagyobb számban csatlakozott a szovjet diverzánsokhoz. Ezt a tendenciát a magyar közigazgatás is érzékelte. Katapán Ottó, a rahói erdőigazgató már szeptember végén arra figyelmeztetett, hogy „Amint hallom a kőrösmezői bíró maga szervezte az embereket, kiment az erdőbe s partizánkodni fognak inkább, mint eljönni, persze az oroszok mellett”.³⁵ Tény tehát, hogy a Vörös Hadsereg közelsége miatt újra fellángolt a kommunista szervezkedés Kárpátalján. Csak az ungvári törvényszéken több tucat ügyet tárgyaltak 1944 nyarán, a magyar állammal szembeni ellenséges lakossági magatartás, kommunista agitáció, a katonai kötelezettség megtagadása és illegális határátlépés vádjával. Ezek a törvénysértések egy évvel korábban (1943 nyarán) még csak mutatóban fordultak elő.³⁶ Pedig nagyon szigorú rendszabályok voltak érvényben. Már 1944 márciusában rögtönbíráskodás

³¹ Az Őslakó, 1944. október 15. 1.

³² KTÁL Fond 185 A beregszászi járási főszolgabíró iratai (a továbbiakban: Fond 185)., op. 1. od. zb. 933., 42.

³³ Hosszas levéltári kutatással sikerült rekonstruálnom, hogy Ungváron hogyan alakult néhány alapvető élelmiszer ára 1940–1944 között. Ha nem is nyújt biztos képet az infláció mértékéről Kárpátalján, de mindenképpen tájékoztató jellegűek az adatok. Ungváron 1940–1944 között az alapvető élelmiszerárak átlagosan 90–100%-kal növekedtek. Előfordult az is, hogy egy-egy élelmiszer ára sokkal magasabb volt Ungváron, mint például Budapesten (például a tojás ára 257%-kal emelkedett ebben az időszakban Ungváron, míg Budapesten 114%-kal). Ungvár fontos kereskedelmi központ volt a korban, hisz meghatározó vasút- és közúti vonalak kereszteződésében helyezkedett el, mégis előfordulhatott ilyen mértékű áremelkedés. A hegyvidéken, ahol rosszabbak voltak a vasúti és közúti szállítási feltételei, még nagyobb lehetett az áremelkedés, az infláció. Mind az Ungi, mind pedig a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség vezetőinek éves beszámolóiban rendszeresen elhangzott, hogy a liszt- és cukorellátásban való fennakadások a szállítási nehézségekre vezethetők vissza. Ezenkívül a nagy távolságok jelentős többletköltséget is jelentettek. Hermann Miklós a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség helyettes vezetője szerint emiatt a Kirendeltségben 1943-ban a létfenntartási költségek mintegy 30–35%-kal is magasabbak voltak, mint az ország más mezőgazdasági termelési helyein vagy éppen Budapesten. KTÁL Fond 162 A Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség iratai (a továbbiakban: Fond 162)., op. 1. od. zb. 2056., 27.

³⁴ 1944. május 20-án az Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium rahói erdőigazgatói értekezletén Katapán Ottó erdőigazgató a következőket mondta a lakosság életviszonyairól: „A mi vidékünk nem termelő vidék. Nem tarthat állapot, mert nem tudja megtermelni az állat szükségleteit. Mindent drága pénzen kell beszerezni. Munkája pedig háromszor annyi, mint más helyeken”. KTÁL Fond 1104 A Magyar Királyi Szolyvai Erdőfelügyelőségi Kirendeltség iratai (a továbbiakban: Fond 1104), op. 1. od. zb. 95., 13.

³⁵ MNL OL K 542 1944. 1. csomó, 4.

³⁶ Az ungvári törvényszék iratai között (KTÁL Fond 103) első leírasi egységében több tucat 1944. évi peranyag található ezekben a témákban.

alá vonták és halállal büntették az engedély nélküli rádió adó- és vevőkészülékek használóit.³⁷ 1944 áprilisától betiltották a külföldi rádióállomások hallgatását mindazoknak, akik még birtokolhattak rádiót.³⁸ Májustól pedig azonnali kivégzés járt a szovjet partizánok támogatásáért, rejtegetéséért.³⁹ De a rémhírtérjesztőkkel szemben is statáriális eljárást helyeztek kilátásba a legtöbb vármegyében.⁴⁰ Másol a közigazgatás nemzetőrséget is szervezett a civil lakosságból a közrend megóvása érdekében.⁴¹ A helyi lakosság elrettentése céljából több, 1944 nyarán elfogott szovjet partizánt is nyilvánosan kivégeztek.⁴²

Mind az ideológiai különbségeknek, mind pedig a német jelenlétnek szerepe lehetett abban, hogy a helyi magyar közigazgatás nem vette fel a kapcsolatot ezekkel a diverzánsokkal, akik lényegében a szovjet csapatok „előőrsei” voltak. Az őslakos magyar politikai elit ekkorra a német megszállás következményeként már jelentősen radikalizálódott,⁴³ s teljességgel elhatárolódott a kommunista mozgalomtól. Sőt, a kommunizmus kritikáját partizánellenes kiállításokkal próbálta a helyi lakosság számára még emészthetőbbé tenni.⁴⁴ Egyedül Bródy András – a helyi politikában ekkor már igencsak mellőzött – ruszin politikus volt ez alól kivétel, aki 1944 szeptemberében összeköttetésbe került az Ungvártól északra működő szovjet partizánvezetővel, Alekszand Tkankóval. Bródy – a levéltári iratok szerint – személyesen nem találkozott a partizánokkal, csupán a Perecsenyi járás tisztségviselőin, illetőleg titkárnőjén keresztül tartotta velük a kapcsolatot. A megbeszélés tárgya a fegyverhiánnyal küzdő szovjet partizánok fegyverekkel való ellátása volt. Bródy inkább pénzzel szeretne volna támogatni a diverzánsokat, amit Tkankóék elutasítottak. A megbeszélések egyre inkább elmérgesedtek, és valószínűleg meg is szakadtak, ugyanis a partizánok a Kijevnek küldött rádió-telegrammjaikban csak október 6-ig tettek említést a „találkozókról”. Mivel a

³⁷ KTÁL Fond 94 Ungvár megyei város polgármesterének iratai (a továbbiakban: Fond 94), op. 2. od. z. b. 2014., 5–6.

³⁸ KTÁL Fond 94. op. 2. od. z. b. 2014., 28.

³⁹ Uo. 5.

⁴⁰ KTÁL Fond 47. op. 1. od. z. b. 375., 82.

⁴¹ Az Őslakó, 1944. október 1. 1.

⁴² Kárpáti Magyar Hírlap, 1944. június 13. A helyi magyar közigazgatás további hasonló ítéleteket hajtott végre 1944. június 17-én Nagyszőlősen, június végén pedig Munkácson. Kárpáti Magyar Hírlap, 1944. június 20.

⁴³ A német megszállás hatására a helyi közigazgatásában lezajlott személycserék politikailag a Magyar Élet Pártjának pozícióvesztését hozták, miközben a Magyar Nemzetiszocialista Párt helyzete erősödött. Ettől kezdve az új közigazgatás akadályok nélkül végrehajtotta a zsidók összegyűjtését, deportálását, vagyonuk szétosztását, illetve a helyi erőforrásokat méginkább a háború szolgálatába állította. *Kosztjó Gy.: Kárpátalja mint Északkeleti i. m.* 49.

⁴⁴ Munkácson, 1944. október 1-én a munkácsi haditudósító iroda a partizánok által hátrahagyott ejtőernyőt tette ki közszemlére. Tervbe vették továbbá, hogy a polgári lakosság tájékoztatására partizán jelvényeket, fegyvereket is bemutatnak, erre azonban már nem került sor. Az Őslakó, 1944. október 1.

tárgyalás Bródy és Tkankó között eredménytelen maradt, a PUT-ból olyan parancs érkezett Tkankóhoz, hogy személyes találkozó esetén azonnal lőjék főbe Bródyt.⁴⁵

A Vörös Hadsereg támadásával egyidőben a Kárpátalján tevékenykedő partizánok újabb és újabb erősítést kaptak a Szovjetunióból. 1944. október 14-ről 15-re virradó éjszaka ért földet például a Munkács és Ungvár közötti sík területen a 24 fős Bujanov–Lencsés partizánosztag.⁴⁶ Feladatuk az volt, hogy Kárpátalján keresztül vonuljanak Kassára. Mivel azonban ezt nem sikerült megvalósítaniuk, ehelyett Ungvár környékén fejtettek ki diverzáns akciókat. Az egyik ilyen robbantás során súlyosan meg is rongálták az ungvári villanytelepet. Lencsés állítása szerint a szökött ruszin katonák és a ruszin civilek tucatjával csatlakoztak osztagához, amely leszereléskor, 1945. január végén már csaknem 100 főt számlált.⁴⁷

Szovjet légitámadások

Az ellenséges szovjet katonai beszivárgáson és a szovjet partizánok működésén kívül a sorozatos légitámadások is demoralizálták a lakosságot. Magyarország német megszállásával egyidőben szaporodtak meg a brit és a szovjet légierő bombázásai a fontosabb magyar célpontok ellen. Az Északkeleti Hadművelési Területet 1944-ben elsősorban a szovjet légierő távolsági bombázói, illetve az olaszországi bázisokról felszálló amerikai és angol nehézbombázók által érték sorozatos légitámadások. Ezek 1944 augusztusától váltak igazán intenzívvé, aminek a hátterében az állt, hogy 1944. augusztus 5-én megalakult a 4. Ukrán Front, és a szovjet csapatok a szeptemberi támadás előkészítéseként elkezdték intenzíven zavarni a magyar és német erők mozgását a hátszágban.⁴⁸

1944. augusztus–október között az ellenséges légitámadások célpontja Ungvár, Munkács és Beregszász volt, mindenekelőtt Ungvár. Az első légitámadás az Északkeleti Hadművelési Terület ellen – jelenlegi tudásunk szerint – 1944. augusztus 17-én került sor Munkácson. Hatalmas riadalom tört ki a városban a 36 szovjet repülőgép megjelenésekor, és a támadás három halálos áldozatot,

⁴⁵ KTÁL Fond P-1927 Alekszand Tkanko táviratai Kijevnek (a továbbiakban: Fond P-1927), op. 1. od. zb. 1., 1–22.

⁴⁶ PIL 682. f. A hazai és a nemzetközi antifasiszta és ellenállási mozgalmak gyűjteménye (a továbbiakban: 682. f.), 8. őrzési egység. 11. Lencsés János visszaemlékezése a partizánosztag tevékenységére. (pontos dátum nélkül).

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ *Botlik József*: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyháza 2005. 227.

valamint 15 sebesültet követelt.⁴⁹ 1944-ben dokumentálhatóan 145 esetben észlelt légitevékenységet a magyar közigazgatás Kárpátalján,⁵⁰ s ennek 13%-a esett 1944 októberére. Csak ebben a hónapban 199 bombát, aknát dobtak le az ellenséges repülőgépek a településekre.⁵¹ A legtöbb támadást – a csendőrjelentések szerint – Ung vármegye szenvedte el, bár máshol is voltak súlyos rombolások. Októberben összesen 65 halálos áldozattal jártak ezek az akciók,⁵² és 144-en sebesültek meg következtükben.⁵³

Októberben az első szovjet légitámadás negyedikén történt, Csontos község ellen, a helyi laktanya és több lakóház is megrongálódott. A hónapban a legtöbb támadás (4) Munkácsot érte. A pusztítások sérültjeiről és halottairól nem rendelkezünk pontos számokkal, azt azonban tudjuk, hogy a legtöbb halálos áldozattal járó légitámadás – legalábbis az eddig feltárt dokumentumok szerint – Beregszász városát érte, 1944. október 9-én.⁵⁴ A város lakott területére több mint 50 bomba hullott, 62 személy azonnali halálát és 121 fő súlyos sérülését okozva.⁵⁵ A lakosság megnyugtatására a város polgármestere azonnal kidoboltatta, hogy a város fedeleit, illetve gyorssegélyt biztosít azoknak, akik a támadás miatt hajléktalanná váltak.⁵⁶ Ezeken a kora októberi napokon egy sor települést ért légitámadás: október 9-én Ungvárt (egy lakóházat megrongálva)⁵⁷ és Szolyvát (egy halott, öt sebesült), október 10-én pedig Percseny, Munkácsot, Polenát és Nagylucskát.⁵⁸ Utóbbi két község lakosságát az alacsonyan szálló szovjet repülőgépekről géppuskázták is. Munkács és Ungvár a szovjet megszállás pillanatáig a légitámadások fő célpontjai maradtak.⁵⁹

Az ellenséges légitámadásokra a közigazgatás 1944 áprilisában a légoltalmi szolgálat működésének gyakoribb ellenőrzésével, illetve a riasztások gyakoriságának növelésével reagált. Az Északkeleti Hadműveleti Területen légoltalmi

⁴⁹ MNL OL K 149 Belügyminisztérium, Rezervált iratok (a továbbiakban: K 149), 167. doboz 274. csomó 2. tétel 1944–2–1019, 224.

⁵⁰ Ebbe beletartozik az átrepülés, partizánok ledobása, géppuskázások, bombázások. Eddig ennyiről találtam hivatalos jelentést. A Kárpátalját ért ellenséges légitámadások pusztításának bemutatásával kapcsolatban jelenleg is kutatásokat végzek.

⁵¹ Az 1944-ben ledobott összes (feljegyzett) bomba 16%-a.

⁵² Az 1944-ben légitámadásokban elhunyt (ismert) személyek 42%-a.

⁵³ Az 1944-ben légitámadásokban megsérült (ismert) személyek 26%-a.

⁵⁴ Beregszász 1944. szeptember 19-én és 21-én is elszenvedett szovjet légitámadást. Míg az előbbiben senki sem sérült meg, addig az utóbbi alkalmával 7 fő vesztette életét és 18-an sebesültek meg.

⁵⁵ HL Personália. 232. doboz. Andeánszky (liptószentandrásai) Jenő alezredes hagyatéka. 322.

⁵⁶ KTÁL Fond 67. op. 2. od. zb. 94. 134. 15.

⁵⁷ Ungvárt délelőtt két szovjetbombázó támadta, amelyek két bombát dobtak a város Ung-parti részére. Kárpáti Híradó, 1944. október 10.

⁵⁸ HL Personália. 232. doboz. Andeánszky (liptószentandrásai) Jenő alezredes hagyatéka. 322.

⁵⁹ MNL OL K 150 V. kútfő 7. tétel, 3584. csomó, 1944. 425.

intézkedéseket hoztak, amelyek elsősorban a városokat érintették.⁶⁰ Ez azonban sok esetben pusztán a légoltalmi állapotok ellenőrzését jelentette. Ekkor csupán a felkészültséget vizsgálták, feljegyezve a hiányosságokat. Ezeket azonban nem minden esetben orvosolták érdemben. A hatékonyságot nehezítette, hogy a lakosság nem vette komolyan a légitámadások pusztításának mérséklését szolgáló hatósági szabályozásokat. Legalábbis erről árulkodik az ungvári rendőrkapitányság szűrőpróbaszerű ellenőrzése. A rendőrség egy nap leforgása alatt 72 ungvári lakosra rótt ki 30-tól 100 pengőig terjedő pénzbüntetést az elsötétítési szabályok megszegése miatt.⁶¹

Az első légitámadások rémülete, pusztításai „kellettek” ahhoz, hogy a közigazgatás alsó szintje is igazán komolyan vegye a légoltalmi intézkedések fontosságát. Ekkor tették meg az első érdemleges intézkedéseket a légoltalmi fejlesztések gyakorlati alkalmazása érdekében. Ungvár, Csap, Munkács városok ekkor kaptak 20–30 ezer pengős gyorssegélyt a hiányosságok azonnali orvoslására.⁶² Ungváron például csak az óvóhelyek korszerűsítésére októberben 6000 pengőt fordítottak.⁶³ A légoltalom hatékonyabbá tétele érdekében már szeptemberben felértékelődött az óvóhelyek szerepe, kapacitásának növelése. Ezek az összegek nyilvánvalóan nem voltak elégségesek az óvóhelyek állapotának javítására és a befogadóképesség növelésére. Ungváron 1944 áprilisában 208 új pincét nyitottak meg óvóhely céljaira (a meglévő 121 mellé), de még így is túlszűfoltak voltak a termek. Szeptember végén Pusztai Mihály, ungvári légoltalmi ellenőr levélben válaszolt a kiábrándító állapotokat. A légitámadások alkalmával szerzett tapasztalatai szerint a pincékben annyi ember gyűlt össze, hogy sokan elájultak a levegőhiány miatt, mivel az óvóhelyek többsége – mint az utólag kiderült – nem volt felszerelve szellőzővel, vészkijáráttal, elektromos árammal.⁶⁴ A levél megtette hatását: másnap Ungvár polgármestere több tucat, (nemrég még) zsidók tulajdonában álló lakás pincéjét oldotta fel a hatósági zár alól és utalta ki óvóhely céljára.⁶⁵ A lakosság egyre gyakrabban fogalmazta meg kifogásait az óvóhelyek kiábrándító állapotával kapcsolatban. Egy munkácsi lakos levelében például a következőket írta: „Az óvóhely ablakát mindössze centi vastag deszka védi, rajta papír a fény kiáramlása ellen. Egy vedér a WC, de úgy, hogy mindenki látja.”⁶⁶

⁶⁰ Az Északkeleti Hadművelési Terület városainak légoltalmi fejlesztésébe gyakran bevonták a helyben tartózkodó német szakértőket is.

⁶¹ Kárpáti Magyar Hírlap, 1944. június 6. 1.

⁶² KTÁL Fond 1553. op. 1. od. zb. 985., 1.

⁶³ KTÁL Fond 94. op. 1. od. zb. 2659., 121–125.

⁶⁴ KTÁL Fond 47. op. 1. od. zb. 372., 89.

⁶⁵ Kárpáti Híradó, 1944. szeptember 21. 3.

⁶⁶ Az Őslakó, 1944. július 9. 2.

Statáriális intézkedések, hadműveleti kiürítés

A közrend fenntartása és egyúttal a fölösleges áldozatok elkerülése volt a célja Vincze András, hadműveleti kormánybiztosnak azzal az intézkedéssel, amellyel korlátozta a lakosság szabad mozgását. Megtiltotta, hogy a polgári személyek este 8 és reggel 6 óra között a városok utcáin tartózkodjanak.⁶⁷ Ezenkívül a köznyugalmat megzavaró személyek ellen azonnali fegyverhasználatot helyezett ki látásba. Október 15-től kezdve pedig az Északkeleti Hadműveleti Terület összes településén bezáratta az italmérő helyiségeket.⁶⁸

1944. októberében a kiürítés érdekében rendeletek sorát hozták. Nyár óta hol kisebb, hol nagyobb intenzitással már folytak ezirányú műveletek (Galícia). Vincze András október 14-én megküldte a Kárpáti Közigazgatási és Gazdasági Parancsnok kiürítési tervét a főispánoknak. Ez lényegében a hátramaradó közigazgatás legfontosabb feladatait foglalta össze.⁶⁹ A köznyugalom megóvása érdekében sem Sövényházy, sem Vincze nem értesítette erről a lakosságot, bár ekkor már nehéz lett volna titokban tartani a kiürítés szükségességét.

Az evakuálásról szóló utasításokat a hadműveleti kormánybiztos külön rendeletben tudatta a fő- és alispánokkal.⁷⁰ Lényegét tekintve meghatározták benne a magyar és német lakosság, valamint a fontos közfeladatokat ellátó személyek⁷¹ önkéntes távozásának szabályait. Ennek legfontosabb eleme az volt, hogy a fő- és alispánok felhatalmazást kaptak a hadműveleti kormánybiztostól arra, hogy helyette „legjobb belátásuk szerint, de amellet teljes felelősséggel állapítsák meg a mindenkori helyzetnek megfelelően, hogy a hatóságuk területén székelő közhatalóságok, közhivatalok és közintézmények mikor milyen mértékben korlátozhatják, illetve szüntethetik be működésüket, és alkalmazottaik mikor milyen mértékben hagyhatják el hadműveleti kiürítés címén állomáshelyüket.”⁷² Egyértelműsítette a polgári közigazgatás feje, hogy köteles helyén maradni a harcoló csapatok visszavonulásáig minden községi, városi, megyei közigazgatás, amely ekkor már csak úgynevezett korlátozott létszámú személyzettel működhetett. Az előírás szerint a fő- és alispánoknak csak a szomszédos megyeszékhelyig volt szabad visszavonulniuk. Rajtuk kívül azonban minden más hivatal október 14-én megkezdhette kivonulását az Északkeleti Hadműveleti Területről, az Egyek–Putnok

⁶⁷ KTÁL Fond 94. op. 2. od. zb. 1846., 71–72.

⁶⁸ KTÁL Fond 185. op. 1., od. zb. 963., 7–8.

⁶⁹ KTÁL Fond 45. op. 2. od. zb. 645., 78.

⁷⁰ KTÁL Fond 47. op. 1. od. zb. 381., 1–4.

⁷¹ Csendőrök, rendőrök, jegyzők, orvosok, tanárok.

⁷² KTÁL Fond 47. op. 1. od. zb. 381., 1–4.

vonaltól nyugatra.⁷³ A rendelkezés érintette a magyar közigazgatás nélkül maradt civil lakosság „szerveződését” is. A magyar közigazgatás eltávozása után a városok polgármesterének, a községek jegyzőjének helyére egy, „a lakosság minél nagyobb bizalmát bíró egyént” kellett kijelölni arra az időre, amíg a megszálló ellenség a közigazgatást át nem veszi.⁷⁴ Azt is javasolta, hogy a lakosság közbizalmát élvező személyekből egy tanácsadó testületet alakítsanak.

Kevés levéltári forrással rendelkezünk arról, hogy a gyakorlatban miként sikerült Vincze András kiürítési elképzeléseit megvalósítani, és arról, hogy miként is zajlott a közigazgatás hatalomátadása. A fennmaradt források alapján azonban úgy tűnik, hogy a magyar közigazgatás a Vincze kormánybiztos rendeletében foglaltak alapján hagyta el a területet, azaz az ellenség megjelenése előtti napokban, órákban. Szaplóczay László, Máramaros vármegye főispánja például akkor hagyta csak el Máramarosszigetet és települt át Viskre, amikor a frontvonal már 10 km-re megközelítette a várost.⁷⁵ Ungvár, Beregszász, Munkács polgármesterei is hasonlóképpen hagyták el a szolgálati helyüket.

Október 14-én Sövényházy-Herdiczky újabb kiürítési rendeletet adott ki, amely szerint a kiürítési munkálatokba a seregtestek is bekapcsolódhattak. A civil lakosság ellátásához szükséges mezőgazdasági terményeket ugyan hátra kellett hagyni, azonban a mezőgazdasági gépeket (traktorokat) át kellett adni a hadsereg részére. Az állatállományt Csap község irányába kellett hajtani, óvva az ellenséges légitámadásoktól.⁷⁶ Október 16-án megkezdődött Ungvár kiürítése is. Az evakuálás azonban nehezen haladt, a közellátás akadozott, a katonaság jelenléte gyakran tumultuózus jelenetekhez vezetett. Vincze András 1944. október 19-én utolsó értekezletét tartotta Ungváron,⁷⁷ amelyen bejelentette, hogy a terület közigazgatása Ózdra települ át.⁷⁸

A magyar közigazgatás és az önként nyugatra települők evakuálására október 16-ától volt lehetőség, a vasúti szerelvények ugyanis ekkortól kezdve várakoztak berakodásra az Északkeleti Hadműveleti Terület városainak vasútállomásain.⁷⁹ Ungváron lófogatok sorakoztak, hogy a közigazgatás és a civil lakosság ingóságait a vasútállomásokra fuvarozzák.⁸⁰ Mielőtt az alispánok, polgármesterek elhagyták volna szolgálati helyüket, összehívták a megye vagy az adott város vezető személyiségeit – általában a papokat és más, rangos értelmiségieket, akik Vincze

⁷³ Uo.

⁷⁴ A kijelölés módját a tervezet nem részletezi.

⁷⁵ *Botlik J.*: Közigazgatás és nemzetiségi i. m. 242.

⁷⁶ MNL OL K 150 XVIII. kútfő, 8. tétel, 4451. csomó, 1944. 36–39.

⁷⁷ *Fedinec Csilla*: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Dunaszerdahely 2002. 423.

⁷⁸ *Marina Gyula*: Ruténsors – Kárpátalja végzete. Toronto 1977. 157.

⁷⁹ KTÁL Fond 94. op. 2. od. zb. 1852., 5.

⁸⁰ KTÁL Fond 94. op. 2. od. zb. 2324., 54.

kiürítési rendeletének megfelelően egy-egy községben bizottságot alakítottak, hogy a szovjet hatalomátvételig az lássa el az alapvető közigazgatási feladatokat. Mivel azonban ezek a bizottságok nagyon heterogén összetételűek voltak, tagjaik gyakran nem tudtak egymással harmonikusan együttműködni.⁸¹

Sikertelen kiugrás

1944. július végén a szovjet támadások a Hunyadi-állásba tolták vissza a magyar csapatokat.⁸² Az állás a történelmi Magyarország határain húzódott. A 4. Ukrán Front szeptember 9-én indult előrenyomulásával az 1. magyar hadsereg szeptember végére fokozatosan visszavonult a Szent László-állásba.⁸³ Ezt követően védelmi harcai október 15-ig leginkább az Uzsoki- és a Vereckei-hágók, illetve Kőrösmező környékére koncentráltak. Az 1. magyar hadsereg három hadtestből állt ekkor: a III.-ból (Lupkowi-hágótól az Uzsoki-hágóig), az V.-ből (Vereckei-hágó környéke) és a VI.-ból (Toronyai- és Tatár-hágó környéke). A szeptember 14–23. közötti harcokban súlyos veszteségeket szenvedett több sereget is.⁸⁴ Szeptember végén csak az ellenség által erősen támadott VI. hadtest vonult vissza az Árpád-vonalba. Ezen a részen súlyos harcok árán sikerült a szovjet hadtestek előrevonulását megállítani Rahó és Máramarosziget irányában. A III. és V. hadtestek 1944. október 14-én, illetve október 15-én kapták meg az engedélyt a német hadvezetéstől, hogy hátramosogjanak az Árpád-vonalba.⁸⁵

Bár szeptember elejétől a harcok már Erdély területén folytak, a kormányfő és a kormányzó még mindig a nyugati szövetségesek megérkezésében bíztak, s csak szeptember végén szánták el magukat arra, hogy a Szovjetuniótól kérjenek fegyverszünetet. A magyar fegyverszüneti delegáció, melyet Faragho Gábor vezérezredes, a csendőrség és rendőrség felügyelője vezetett, szeptember 28-án indult el Budapestről, és október 8-án kapta meg a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésének előfeltételeit Moszkvában. Miután Horthy Miklós ezeket elfogadta,

⁸¹ BFL XXV. 2. b. A Budapesti Népiügészség iratai (a továbbiakban: XXV. 2. b.), 1947–2093., 32.

⁸² A Hunyadi-állás az Északkeleti-Kárpátok gerincétől keletre létesített védelmi vonal volt. A Kárpátok keleti előhegyein kiegészítő védőállást jelentett. Ezzel akarta a magyar vezérkar megakadályozni, hogy az ellenség gond nélkül felvonulhasson az Árpád-vonalra. *Botlik J.: Közigazgatás és nemzetiségi i. m.* 219.

⁸³ A Szent László-állás volt a középső védelmi vonal, amely a történelmi országhatáron húzódott. Célja, hogy a Hunyadi-állás és az Árpád-vonal között legyen még egy védelmi vonal, ahol a magyar csapatok egy esetleges visszavonuláskor megvethetik a lábukat. *Botlik J.: Közigazgatás és nemzetiségi i. m.* 219.

⁸⁴ *Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945.* Debrecen 2003. 71.

⁸⁵ Uo.

október 11-én aláírták az egyezményt.⁸⁶ 1944. október 15-én délben elhangzott a rádióban Horthy Miklós proklamációja, amelyben a kormányzó közölte, hogy fegyverszünetet kért az ellenségtől.⁸⁷ Az ország lakossága, sőt a hadsereg sem tudott semmit a tervezett átállásról, nem úgy, mint a németek. Veessenmayer már október elején közölte Szálással, hogy készüljön, mert Hitler őt szemelte ki a politikai vezetésre. Október 15-én reggel pedig a kormányzó még élő, utolsó gyermekét, ifj. Horthy Miklóst elrabolták. Horthy – főleg ez utóbbi esemény nyomán – október 16-án visszavonta 15-ei proklamációját és kinevezte Szálasi Ferencet miniszterelnökké, ő pedig lemondott az államfői posztról.⁸⁸

Az Északkeleti Hadműveleti Területen is sorsdöntő események zajlottak október 15-én. A kormányzói proklamáció után minden tekintet a Kárpátalján védekező 1. magyar hadsereg, pontosabban annak parancsnokára, Dálnoki Miklós Béla vezéreztetésre szegeződött. Dálnokit 1943-ban léptették elő vezéreztetésre és 1944. augusztus 1-jén nevezték ki az 1. magyar hadsereg parancsnokává. A hadseregpáncsnok 1944. október 9-én Budapestre utazott, ahol Horthy Miklósnál kihallgatásra jelentkezett. Itt közölték vele, hogy közeleg a kiugrás, s hogy az ehhez kapcsolódó katonai műveletek megkezdését a következő szövegű távirat rendeli majd el: „Az 1920. évi III. 1. sz. rendeletem érvénybe lép.” A fővárosból – Kéri Kálmán vezérkari főnök szerint – 12-én este érkezett vissza Husztra,⁸⁹ „egészségesleg kissé megviselt állapotban”.⁹⁰ Nem tájékoztatott senkit arról, hogy kivel és miről tárgyalt Budapesten, de Kéri arra utasította, hogy intézkedjen a kormányzó közeli huszti látogatása érdekében a különvonat (Turán) előkészítéséről.

Közben zajlott a hadseregpáncsnokság áttelepítése Husztról Beregszászba.⁹¹ Így fordulhatott elő, hogy október 15-e sorsdöntő óráiban Dálnoki Miklós Béla és a hadműveleti osztály vezetője Beregszászon az Úri Kaszinóban,⁹² a vezérkari főnök és a szűkebb törzs egy része pedig még Huszton működött. Aznap Kéri Husztról Beregszászba ment, hogy megtegye szokásos jelentését a hadseregpáncsnoknak. Alig kezdett azonban bele a napi helyzet ismertetésébe, amikor a

⁸⁶ Ebben Magyarország vállalta, hogy kiűri minden 1937. december 31-e után megszerzett területet, beszünteti a hadműveleteket a szovjet csapatokkal szemben s hadat üzen Németországnak.

⁸⁷ *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Bp. 2005. 266.; *Paksa Rudolf*: Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója. Bp. 2013. 286.

⁸⁸ *Romsics Ignác*: Honmentők/honvesztők. Bp. 2021. 155–156.

⁸⁹ Az 1. magyar hadseregnek itt volt a hadseregpáncsnoksága.

⁹⁰ HL VII. Tgy.2894. Kéri Kálmán: 1944. október 15-e és az 1. magyar hadsereg. 40.

⁹¹ HL VII. Tgy.3525. Horváth Gyula: A magyar királyi 24. honvéd gyaloghadosztály története 1944. március – 1945. június. 22.

⁹² Magyarország honvédelme i. m. 244.; Berko István vezérkari ezredes, a III. hadtest parancsnokának Hollósy-Kuthy László altábornagy vezérkari főnökének visszaemlékezése szerint Dálnoki Miklós Béla hadseregpáncsnoksága Beregszászon a vármegyeházán volt. Lásd Kéri Kálmán közlését. HL VII. Tgy.2894. Kéri Kálmán: 1944. október 15-e és az 1. magyar hadsereg. 50.

rádióban elhangzott a kormányzói proklamáció. „Döbönt csendben hallgattuk a rádiót és kérdőn, vizsgálgatva néztünk egymás szemébe. »Végre!« Ez volt talán első gondolatom, »de most hogyan tovább?« volt a második. Feszült pillanatok” – írta visszaemlékezésében Kéri Kálmán.⁹³ A kormányzói bejelentés után Dálnoki Miklós Béla Beregszászon maradt, hogy szükség esetén lefegyverezze a német összekötő tiszteket, Kéri pedig visszatért Husztra, hogy átvegye – a reményei szerint addig megérkező – kormányzói hadparancsot a fegyverszünetről és átállásról.

A hadparancs tartalma azonban nagy meglepetést okozott, hisz az nem az átállásra utasított, hanem a harc folytatását és a németekkel való további teljes együttműködést rendelte el. A kiugrás tehát nem sikerült.⁹⁴ „A táviratot még egyszer átolvastam, nem akartam hinni a szememnek. Hiszen én Budapestről a Vezérkar Főnökétől az átállást szabályozó hadműveleti parancsot vártam, és ehelyett ezt kellett olvasnom. [...] Katonai pályám talán legválságosabb pillanatát éltem át” – emlékezett vissza a megdöbbenő pillanatra a vezérkari főnök.⁹⁵ Kéri bízott abban, hogy a táviratot a Honvéd Vezérkar Főnökének tudtán kívül adták ki, ezért tisztázni akarta a helyzetet. Azonban nem tudott kapcsolatba lépni az illetékesekkel, így legalább azt igyekezett elősegíteni, hogy a hadsereg felbomoljon. Ennek érdekében október 15-én, délután három órakor utasításba adta, hogy a szovjet támadásokat ugyan vissza kell verni, de minden provokatív magatartást kerülni kell a Vörös Hadsereggel szemben. A késő délutáni órákban újabb távirat érkezett a Honvéd Vezérkar Főnökétől, amely már egyértelművé tette, hogy folytatni kell a harcot a németek oldalán.

Órák teltek el a kormányzói rádióüzenet óta, az idő pedig sürgetett. A hadtestparancsnokok tanácsstalanok voltak. Égtek a telefonvonalak a beregszászi hadseregparancsnokságon, mivel a seregtestparancsnokok tájékoztatást kértek, mindhiába. Közben fokozta a feszültséget, hogy egy kisebb német csapat a munkácsi magyar hírközpont parancsnokát felszólította, hogy adja át neki az épületet. Bár a németek erőszakhoz folyamodtak, végül megfutamodtak, miután a parancsnok erélyesen lépett fel velük szemben. Néhány lövés is eldőrdült.

Október 15-én este Dálnoki Miklós Béla a beregszászi Úri Kaszinóból telefonon felhívta a vármegyeházát, főszállásmesterét keresve. Ferenczy Endre alezredes ekkor a hadsereg tábori csendőrparancsnokának, valamint Tatár Géza Bereg vármegye főispánjának és Kaczvinfalvy Pál alispánnak a társaságában tartózkodott ekkor a beregszászi vármegyeházán. Tatár vette fel a kagylót, majd átadta a főszállásmesternek. A vezérezredes közölte vele, hogy az Úri Kaszinóból elindul

⁹³ HL VII. Tgy.2894. Kéri Kálmán: 1944. október 15-e és az 1. magyar hadsereg. 45.

⁹⁴ *Romsics I.*: Magyarország története i. m. 266.

⁹⁵ HL VII. Tgy.2894. Kéri Kálmán: 1944. október 15-e és az 1. magyar hadsereg. 48.

Husztra, hogy feladatait elvégezze.⁹⁶ Éjféltől néhány perccel érkezett meg a városba. Kéri Kálmán még ezen az estén felvetette neki, hogy a reggeli órákban személyesen átmegy a fronton és érintkezésbe lép a 4. Ukrán Front illetékes parancsnokaival az együttműködés módjának tisztázása érdekében.⁹⁷

Október 16-án hajnalán Kéri lázas készülődéssel töltötte Huszton. A németek sem vesztegették azonban az időt, mivel igyekeztek a kiugrással szemben az ellenlépéseket időben megtenni.⁹⁸ A Szobráncon lévő német parancsnokság vezetője, Gotthard Heinrici⁹⁹ vezérezredes ezért magához rendelte Dálnoki Miklós Bélát és Kéri Kálmánt. Az 1. magyar hadsereg-parancsnoksághoz beosztott német összekötő tiszt, Von Roeder német vezérkari ezredes feladata volt, hogy a két magyar tisztet bekísérje Husztról Szobránra. Amíg Roeder várakozott, addig a hadseregparancsnok közölte Kérral, hogy ő is átmegy a szovjetekhez. Némi töprengés után a hadsereg parancsnokságát átadta a magyar királyi 16. hadosztály parancsnokának, Vasváry vezérőrnagynak. Közölte vele, hogy majd rádió útján fog neki parancsot adni arra, hogy a hadsereg mikor forduljon a németek ellen.¹⁰⁰

Husztot este nyolc óra körül hagyták el. Kéri azt tanácsolta Roedernek, hogy menjen előre és vezesse őket Szobránra. A hadsereg-parancsnokságot elhagyva Roeder kocsija erősen gyorsított, Kéri és Dálnoki Miklós kocsija viszont lemaradt, és még Huszton a frontvonal, pontosabban Ökörmező felé vette az irányt. Vízköznél a völgyzáró erődparancsnokság segítségével a két gépkocsi az akadály- és aknamezőkön keresztül egy ideiglenes hídon a senki földjére ért. A gépkocsikat ugyan ellátták fehér zászlókkal, néhány lövés mégis érte a járműveket, miközben megérkeztek a szovjet felderítőkhöz. Dálnoki Miklós Bélát és Kéri Kálmánt utóbbi sofőrje, Fábrián Antal és Buvári József szakaszvezetők, Kiss András őrzetű, Pinezich Magda külügyminiszteri orosz tolmácsnő, illetve Csukási Lajos huszárezredes, Dálnoki Miklós személyi segéd tisztje, tábori csendőre és két gépkocsivezetője kísérte el.¹⁰¹

Az akciónak azonban már nem volt tényleges jelentősége, mivel időközben a németeknek sikerült szabotálniuk az átállási kísérletet azzal, hogy Beregszászba érkezett Hollósy-Kuthy László altábornagy, aki azonnal átvette az 1. magyar hadsereg ideiglenes vezetését. A kiugrás megakadályozása után a hatalomátvétel legalizálása következett: október 16-án Horthy Miklós lemondott tisztségéről és kinevezte Szálasi Ferencet miniszterelnöknek.

⁹⁶ Magyarország honvédelme i. m. 244.

⁹⁷ HL VII. Tgy.2894. Kéri Kálmán: 1944. október 15-e és az 1. magyar hadsereg. 57.

⁹⁸ *Romsics I.*: Magyarország története i. m. 266.

⁹⁹ Itt mondok köszönetet Számvéber Norbertnek Gotthard Heinrici személyének azonosításához nyújtott segítségért.

¹⁰⁰ HL VII. Tgy.2894. Kéri Kálmán: 1944. október 15-e és az 1. magyar hadsereg. 59.

¹⁰¹ Uo. 60.

Szovjet katonai megszállás

Az események robbanásként hatottak a harcoló csapatokra. Az október 15-ei kormányzói proklamáció, a tétova kiugrási kísérlet, majd a nyilas hatalomátvétel és a harc további folytatásáról rendelkező parancs az Árpád-vonalban szétszórva érte az 1. magyar hadsereget. A moszkvai előzetes fegyverszüneti tárgyalásokról, illetve az általános hadműveleti helyzetről szinte teljesen tájékozatlan tiszt és legénységi állomány először „nagy meglepetéssel”, majd „izgalommal és örömmel”, végül pedig „teljes elképedéssel” fogadta a híreket. Közben Szalasi az 1. magyar hadsereg irányítását László Dezső vezérezredesre bízta.¹⁰²

Az Árpád-vonalban küzdő honvédcsapatok körében hamar érezhetővé vált a bizonytalanság, különösen azoknál a honvédeknel, akiket Kárpátaljáról soroztak be. Megszaporodtak a szökések.¹⁰³ „Az első lemaradozók így a környéken lakó, a terepet ismerő román, ruszin fiúk voltak” – írta visszaemlékezésében Horváth Gyula a 24. gyaloghadosztály Huszt–Nagyszőlős környéki működéséről.¹⁰⁴ A Honvéd Vezérkar főnöke utasította a polgári közigazgatást, hogy október 20-ai határidővel kötelezzék bevonulásra azokat a honvédeket, akik korábban elhagyták alakulataikat. A rendelkezés szerint a karhatalomnak razziákkal kellett volna összegyűjtenie a dezertáló honvédeket. Arról nincsenek információink, hogy valóban sor került-e ilyen rajtaütésekre.¹⁰⁵ Együttal intenzívebbé váltak a partizántámadások is,¹⁰⁶ amivel szemben a honvédség körültekintőbb, alaposabb igazoltatásokkal, fokozott járőrtevékenységgel próbált védekezni.¹⁰⁷

A kétnapos hadműveleti szünet után a 4. Ukrán Front támadásba lendült. Áttörte az 1. magyar hadsereg arcvonalát és október 18-án elfoglalta Máramarosszigetet és a Visó völgyét. A parancsnokság úgy döntött, hogy folytatja a megkezdett visszavonulást és a Tisza középső szakaszán próbálja majd meg feltartóztatni a szovjet előrenyomulást. A német hadvezetés azonban csak október 18-án engedélyezte a visszavonulást a Csap–Ungvár–Vihorlát hegység vonalára.¹⁰⁸ A front közelsége miatt

¹⁰² Szabó P. – Számvéber N.: A keleti hadszíntér i. m. 71–72.

¹⁰³ HL VII. Tgy.3287. Gergelyfy Imre: Háborús napló. A magyar királyi 24. honvéd tüzérsztály parancsnokságának háborús visszaemlékezése a Kárpátok előterében és a Kárpátokban vívott harcokról. 52.

¹⁰⁴ HL VII. Tgy. 3525. Horváth Gyula: A magyar királyi 24. honvéd gyaloghadosztály története 1944. március–1945. június 22. 32.

¹⁰⁵ KTÁL Fond 1553. op. 1. od. zb. 910., 16. 5482.

¹⁰⁶ A szovjet partizánok tevékenységének fokozódása miatt szinte minden nap érkezett Ungvár és Munkács környékéről jelentés a magyar királyi Központi Szállításvezetőséghez mozdony, vasúti szerelvény kisiklásáról, vasúti sínpár felrobbantásáról. Lásd bővebben HL I. 94. 3. doboz. KSZV napi jelentései. 1944. okt. 16–21.

¹⁰⁷ HL II. 1650. A magyar királyi 13. honvéd gyaloghadosztály tisztii parancsai. 3. számú hadosztályi bizalmas tisztii parancs. 1944. okt. 17. 2–3.

¹⁰⁸ Szabó P. – Számvéber N.: A keleti hadszíntér i. m. 72.

Vincze András 1944. október 19-én megtartotta utolsó értekezletét Ungváron. Ezt a tanácskozást bombariadó miatt már az óvóhelyen fejezték be.¹⁰⁹ Ezzel egyidőben a Kárpáti KG parancsnok utasításba adta a KG parancsnokoknak, hogy semmisítsék meg vagy rejtsek el a bizalmasan kezelendő dokumentumokat.¹¹⁰ Ezalatt október 21–22. éjszakáján a Huszton gyülekező 24. hadosztály csapatai súlyos összecsapásokat vívtak a városba beszivárgó szovjet partizánokkal. Október 23-án feladták a várost, kiürítették Husztot és Nagyszőlősre vonultak vissza. Husztot 23-án foglalta el a Vörös Hadsereg.¹¹¹ Október 25-én a 13. könnyűhadosztályhoz tartozó 13. tüzérmérőszázad fokozatosan visszavonult a Szolyva–Munkács–Csongor vonalon Nagydobrony–Csap–Tiszasalamon irányában.¹¹²

Munkács, Ungvár és Beregszász városok polgármesterei szinte az utolsó pillanatilag a helyükön maradtak, és csak a szovjet megszállása előtti napokban hagyták el szolgálati helyüket. Mindenhol kijelölték a helyetteseket és az azokat segítő, véleményező testületeket, akik ottmaradva fogadták a szovjet csapatokat. Munkács polgármestere, Engelbrecht István 1944. október 23-án hagyta el a várost. Aznap a képviselőtestület tanácskozást tartott a számvevőségi szobában, ahol Engelbrecht elrendelte a város kiürítését vagy lakosságának áttelepítését. A város ekkor még több mint 400 000 pengő készpénztartalékkal rendelkezett. A pénz elszállítását úgy oldották meg, hogy a képviselők felosztották egymás között az összeget, és ígéretet tettek arra, hogy amint lehetőségük lesz rá, a felvevő helyen befizetik azt az államkincstárba. A három részre osztott pénzkészletből 150-150 000 pengőt Engelbrecht István és Hammer Fidel városi jegyző vett magához, míg 100 000-et Táborossy Tamás számvevőségi főnök. További 48 300 pengőt, főként betétkönyvek formájában a város további vezetésének hagytak hátra. Egyúttal Lehotay Dezső gyámsági gondnokot jelölték ki megbízott polgármesternek.¹¹³ Nem tudjuk pontosan, hogy miért ezen a módon igyekeztek a pénzkérdést kezelni, hisz Beregszászban például már október 14-én átutalták Budapestre a város bankokban őrzött pénzkészletét.¹¹⁴ Az intézkedések ellenére a káosz eluralkodott a városban: a szovjetek megérkezése előtti napokban siralmas állapotok közepette szűnt meg a magyar közigazgatás.¹¹⁵

¹⁰⁹ *Marina Gy.*: Ruténsors i. m. 157.

¹¹⁰ KTÁL Fond 1553. op. 1. od. zb. 910., 18–19.

¹¹¹ HL VII. Tgy.3287. Gergelyfy Imre: Háborús napló a magyar királyi 24. honvéd tüzérszázalék parancsnokságának háborús visszaemlékezése a Kárpátok előterében és a Kárpátokban vívott harcokról. 51.

¹¹² HL VII. Tgy.2827. Lippert János: Második világháborús napló. Visszaemlékezések a Kárpátokban való kijutásról. 20–21.

¹¹³ KTÁL Fond 1553. op. 1. od. zb. 910., 18.

¹¹⁴ KTÁL Fond 67. op. 2. od. zb. 1091., 23–24.

¹¹⁵ Már a visszavonuló magyar alakulatok is fosztogatták a közellátás céljaira szolgáló sertéshizlaldákat. Munkács város képviselőtestületének ülésén az erdőőr például arról számolt be, hogy mindennapos a honvédek garázdálkodása. Elmesélt egy esetet: október 24-én nyolc honvéd és két szakaszvezető

Közben 24-éig lezajlott a Csap–Ungvár–Vihorlát hegység vonalra történő visszavonulás. A 4. Ukrán Front 18. hadseregének harckocsijai azonban hamarosan az 1. magyar hadsereg hátába kerültek, így a magyar csapatok Munkács október 26-ai, illetve Ungvár október 27-ei feladásával igyekeztek a bekerítésből kitörni nyugati irányban.¹¹⁶ 24-én a 13. felderítő osztály a beregszentmiklósi völgyszűkületben reteszállást foglalt el,¹¹⁷ hogy a csapatok kivonását biztosítsa Munkácsról. Ez roppant lassan zajlott. A város vasútállomán ugyanis még október 25-én reggel is zsúfoltság volt a feltorlódott vagonok miatt. Nehezítette a berakodást, hogy az egyetlen hídhoz egy szűk utca vezetett, ahol nagy volt a torlódás. „Szörnyű jelenetek játszódtak le a városban. Erdélyi menekültek próbáltak kocsijaikkal előbbre jutni, a város lakosságának jórésze az utcákon szaladgált. Egyesek menekültek, a többség azonban feltört és fosztogatott minden üres vagy annak látszó üzletet, házat stb. Közben összeverekedtek a zsákmányon”¹¹⁸ – jegyezte meg visszaemlékezésében Fabinyi József százados Munkácsról. Hasonló események játszódtak le Ungváron is: „A város kiürítése megkezdődött, nagy a fejtelenség, fosztogatás. Mi rendelünk ki az állomásparancsnokság részére egy rendfenntartó szakaszt a városba, mert más alakulat már alig van.”¹¹⁹

Munkács és Ungvár feladása után a magyar csapatok igyekeztek nyugati irányban kitörni a bekerítésből. A 6. gyaloghadosztály Ungvár és Perecseny között, a 13. gyaloghadosztály pedig Munkácsnál szenvedett megsemmisítő vereséget. A személyi állomány jelentős része kilátástalan helyzete miatt a hadifogságot választotta.¹²⁰ Ungvárt a Magyar Királyi Honvédség október 28-án rövid időre visszafoglalta, hogy ezáltal fedezze a 16. és 24. gyaloghadosztályok átkelését a Tiszán.¹²¹ Sárý ezredes és Vály vezérkari ezredes kíséreltet tett Ungvár védelmére is. (Például felrobbantották az Ung feletti hidat.) Hozzájuk csatlakozott az ungvári csendőrtanzászlóalj, melynek tagjai néhány magyar páncélossal, Botond István századossal és mintegy 450 csendőrrel védelmi állásba vonultak Ungvár

megjelent Munkács város sertéshizlaldájában, és elszállítottak 40 db sertést, azzal az ígérettel, hogy az V. hadtest parancsnokság majd kifizeti az árát. Még ezen a napon egy katonákat szállító szekér három sertést vitt magával minden magyarzat nélkül, október 23-án is hasonló módon két sertést vittek magukkal katonák. KTÁL Fond 1553. op. 1. od. zb. 910., 22.

¹¹⁶ Szabó P. – Számvéber N.: A keleti hadszíntér i. m. 72.

¹¹⁷ A reteszállás előre kiépített védőállás, ahol a védő az arcvonalat áttörő ellenség támadását igyekszik elhárítani.

¹¹⁸ HL VII. Tgy.2834. Fabinyi József: A magyar királyi 13. honvéd gyalogos hadosztály története (a Kárpátok előterében) 1943–1944. 45–46.

¹¹⁹ Havas Rezső: A Kárpátoktól az Alpokig. Egy légvédelmi tüzér főhadnagy naplója 1944–1945. Szerk. Illésfalvi Péter – Molnár Attila. Zalaegerszeg 2020. 51.

¹²⁰ Szabó P. – Számvéber N.: A keleti hadszíntér i. m. 72.

¹²¹ Illésfalvi Péter: Emlékezés a hegyicsapatokra 1999. Bp. 2002. 63.

déli részén, a munkácsi út mentén.¹²² Csap október 28-án került szovjet kézre, s ezzel kockázatosná vált a Tisza mögé visszavonulni igyekvő 24. és 16. gyaloghadosztályok átkelése a folyón. Az 1. hegyidandár, illetve a 24. és 16. gyaloghadosztály zászlóaljai, valamint néhány kisebb német légvédelmi és rohamlöveg-alkulat ezért 1944. november 5-én visszafoglalták Csapot, s azt november 26-ig meg is tartották.¹²³

Ungvár szovjet katonai megszállásával megszűnt a „magyar világ” Kárpátalján, és egy teljesen ismeretlen hatalom vette át a helyét. A lakosság háborús megpróbáltatásai azonban nem értek véget a front átvonulásával, hisz Csapnál még dörögtek a fegyverek, amikor a szovjet katonai közigazgatás a SZMERS (Szmerty Spionam – Halál a Kémekre [a Vörös Hadsereg Különleges Módszerű Kémelhárítását értik ezen]) és az NKVD (Narodnij Kommiszarjat Vnutrennih Gyel – Belügyi Népbiztosság) alakulatainak segítségével már hozzá is látott a (jó-részt nemzetiségek által lakott) terület szovjetizálásához.

THE LAST DAYS OF THE „HUNGARIAN WORLD” (OCTOBER 1944)

By Gyula Kosztyó

SUMMARY

The paper presents the last thirty days of Hungarian administration in Carpathian Ruthenia. It explores in detail the disturbances of the public supply in the operational area, its territorial contradictions, and the influences of the activities of Soviet saboteurs. Enemy air raids against railroad and public road junctions in Carpathian Ruthenia intensified in October 1944, and this and the consequent transportation difficulties greatly hindered the evacuation of the Hungarian administration. The local Hungarian government proved increasingly impotent to cope with the rising situations, and left the area in October 1944.

¹²² HL VII. Tgy.3401. Szentistvány József: A magyar királyi 13. honvéd hadosztály tűzérésgének felkészítése és tevékenysége a II. világháború alatt. 92.

¹²³ Szabó P. – Számvéber N.: A keleti hadszíntér i. m. 72.

